

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ FILOZOFII

DYDAKTYKA FILOZOFII

Tom X

Redaktor serii ks. Stanisław JANEKZEK

Historia filozofii

Część I
Style filozofowania

Redakcja
ks. Stanisław Janeczek, Anna Starościc

WYDAWNICTWO KUL
Lublin 2020

Recenzent
ks. dr hab. Zdzisław Pawlak, prof. UMK

Opracowanie redakcyjne
Lucyna Górna

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2020

ISBN 978-83-8061-866-4

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, http://wydawnictwo.kul.lublin.pl

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

SPIS TREŚCI

Przedmowa 7

Filozofia a jej dzieje

Robert Spaemann, <i>Kontrowersyjna natura filozofii</i>	43
Joanna Judycka (UG), <i>Filozoficzna historia filozofii</i>	59
Jan Czerkawski (KUL), <i>Badania nad dziejami filozofii a historyzm</i>	75
Ks. Stanisław Janeczek (KUL), <i>Historia filozofii jako historia kultury filozoficznej</i>	87
Alistair C. Crombie, <i>Historia filozofii a historia nauki</i>	107
Jacek Kwaśniewski, <i>Nauka – filozofia – religia. Historiografia problemu</i>	121
Mateusz Stróżyński (UAM), <i>Egzystencjalny kontekst filozofii</i>	155
Anna Głąb (KUL), <i>Filozoficzny wymiar literatury</i>	191
Jacques Maritain, <i>Filozofia chrześcijańska a dzieje filozofii</i>	213
Ks. Franciszek Tokarz (KUL), <i>Teizm czy ateizm filozofii i religii indyjskich</i>	221
Zbigniew Nerczuk (UMK), <i>Filozofowie starożytni a ich obraz w historii filozofii</i>	237
Ireneusz Ziemiński (US), <i>Filozofia nowożytna a filozofia współczesna – kłopoty z periodyzacją</i>	249
Stefan Swieżawski (KUL), <i>Etos historyka filozofii</i>	271

Filozofia chrześcijańska w polskiej filozofii współczesnej

Anna Brożek (UW), <i>Fenomen Szkoły Lwowsko-Warszawskiej</i>	285
Stanisław Borzym (IFiS PAN), <i>Krytycy szkoły lwowsko-warszawskiej</i>	341
Jan Woleński (Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów), <i>Etyka niezależna w szkole lwowsko-warszawskiej</i>	365

Wojciech Chudy (KUL), <i>Polski marksizm</i>	391
Piotr Duchliński (Akademia Ignatianum w Krakowie), <i>Polska fenomenologia</i>	413
Ks. Stanisław Janeczek (KUL), <i>Filozofia chrześcijańska w Lublinie</i>	463
Ks. Jan Krokos (UKSW), <i>Filozofia chrześcijańska w Warszawie</i>	551
Kamil Trombik (UPJPII), <i>Filozofia chrześcijańska w Krakowie</i>	589
Jacek Poznański SJ (Akademia Ignatianum w Krakowie), <i>Krakowski ośrodek filozoficzny jezuitów</i>	611
Indeks osobowy	633

PRZEDMOWA

1. Historia filozofii a filozofia

Reflektując historyzoficznie genezę, istotę i znaczenie uprawiania filozofii, Władysław Tatarkiewicz na III Polskim Zjeździe Filozoficznym, który odbył się w Krakowie w roku 1936, stwierdzał:

Sprawy ludzkie są tak ukształtowane, że żadna z nich nie ma jakiegoś jedyne-
go, nieuniknionego rozwiązania. Nie ma jednej filozofii, która by zaspokoila
wszystkie umysły. Ale też sprawy ludzkie, między którymi są też filozoficzne,
stoją tak, że jeśli pominąć mniej lub więcej nieistotne szczegóły, to ilość ich
rozwiązań nie jest nieograniczona i na ogół jest raczej niewielka. Nie ma
jednej filozofii, ale też nie ma nieskończoności możliwych filozofii. Jest kilka
zasadniczych poglądów, z których to jeden, to znów inny ma przewagę,
i które, gdy nawet chwilowo zaginą, to jednak prędzej czy później powrócą¹.

Wskazując na różnorodność koncepcji filozofii przy wyakcentowaniu jej
zasadniczej jednorodności i ciągłości, zwracał uwagę na względny charakter
perodyzacji dziejów filozofii, w której można dostrzec nie tylko „przemiany”,
lecz także „przewroty” uzasadniające wyróżnienie klasycznych epok (staro-
żytność, średniowiecze, nowożytność) z właściwymi im „typami myślenia”.
Przed wszystkim wskazywał na znaczenie dwu podstawowych tradycji
ujawniających się w dziejach filozofii, a więc bądź to podejścia „maksyma-
listycznego”, właściwego starożytności i średniowieczu, bądź też „mini-
malistycznego”, dominującego w nowożytności, ponieważ przy zmianie
paradygmatu metafizycznego na epistemologiczny, gdy miejsce metafizyki
z odniesieniami światopoglądowymi zajmowała refleksja nad naturą po-
znania i statusem metodologicznym wybijających się na niepodległość nauk
szczegółowych, a wszystko w imię dbałości o rzetelność poznawczą: „Hasłem
nowego okresu było: lepiej twierdzić mniej, by twierdzić z większą pewnoś-

¹ W. Tatarkiewicz, *Okresy filozofii europejskiej*, w: tegoż, *O filozofii i sztuce*, Warszawa: PWN 1986, s. 65.

KRAKOWSKI OŚRODEK FILOZOFICZNY JEZUITÓW

Studia filozoficzne stanowiły podstawę wykształcenia jezuitów od początku istnienia zakonu¹. Zazwyczaj odbywały się one w ich własnych ośrodkach. Środowisko filozoficzne skupione wokół uregulowanej prawnie instytucji nauczającej filozofii na poziomie wyższym miało więc źródło w samej koncepcji zakonu i formacji zakonnej. Również na obszarach dawnej Rzeczypospolitej i współczesnej Polski jezuita prowadzili przynajmniej jeden własny ośrodek filozoficzny². W XX wieku był on związany głównie z Krakowem, a jego początki wiążą się z powołanym do istnienia w 1867 r. Seminarium Cracoviense Societatis Iesu³.

Filozofię w tym artykule rozumiem wąsko, jako wyodrębnioną dyscyplinę naukową, która dzieli się na subdyscypliny. Ograniczam się do przeglądowego omówienia działalności filozoficznej (dydaktyki i badań) w krakowskim ośrodku jezuickim w XX wieku i w pierwszym dwudziestolecium bieżącego stulecia. Celem artykułu jest ukazanie stylów filozofowania i problematyki będącej przedmiotem filozoficznych dociekań w przeszłości i współcześnie. W pierwszej części zostanie zarysowana historia omawianego ośrodka i ukazana jego specyfika. W części drugiej w ramach wyróżnionych subdyscyplin filozoficznych zostaną zaprezentowani jego wybrani przedstawiciele i kierunki podejmowanych przez nich dociekań i prowadzonej dydaktyki. Część ostatnia

¹ Wyrażam moją wdzięczność za uwagi i wskazówki, których do końcowych wersji tekstu udzielili: prof. dr hab. Stanisław Ziemiański SJ, prof. dr hab. Józef Bremer SJ, dr hab. prof. AIK Bogdan Lisiak SJ, dr hab. prof. AIK Stanisław Cieślak SJ, dr hab. Tomasz Homa SJ. Dziękuję także za uwagi i pomoc redakcyjną dr Jolancie Koszteyn.

² Już w XVI wieku istniały w Polsce cztery jezuickie ośrodki realizujące pełne, trzy-letnie studia filozoficzne: w Wilnie, Poznaniu, Braniewie i Kaliszu. Najprężniejszym ośrodkiem o pierwszorzędym znaczeniu było Kolegium Wileńskie, zwłaszcza gdy w 1579 r. została otwarta Academia et Universitas Vilmensis Societatis Jesu, główna uczelnia jezuicka w Rzeczypospolitej. Zob. R. Darowski, *Uwagi na temat filozofii jezuitów w Polsce w XVI wieku*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1988, s. 86–87.

³ Tenże, *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku. Próba syntezy. Słownik autorów*, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2001, s. 23.

ukazuje współczesny kształt filozofii w krakowskim ośrodku akademickim Towarzystwa Jezusowego, omawiając dokonania nie tylko jezuitów, lecz także aktywnych na tej uczelni praktycznie dopiero od pierwszego dwudziestolecia pracowników naukowych nienależących do tego zakonu.

1. Rys historyczny

W dwudziestowiecznej historii krakowskiego ośrodka filozoficznego jezuitów można wyróżnić zasadniczo trzy okresy. Pierwszy trwał do roku 1946. Charakteryzował się on częstymi przeprowadzkami i koncentracją uwagi na kształceniu kleryków. Ale był to także czas prawnego uregulowania i ukonstytuowania ośrodka. Studium filozofii wraz ze swoją biblioteką filozoficzną było w początkach XX wieku (podobnie jak w wieku XIX) często przenoszone z jednej miejscowości do innej. Stałą siedzibę studium filozofii otrzymało dopiero w 1926 r., gdy umieszczono je w Kolegium Krakowskim przy ulicy Kopernika 26. Niestety wybuch II wojny światowej zmusił jezuitów do przenosin do Nowego Sącza (1940–1946). Ośrodek funkcjonował tam jako „Kurs duszpasterski”, choć zajęcia odbywały się zgodnie z przepisami kościelnymi i zakonnymi oraz obejmowały studium teologii⁴. Wcześniej, w 1934 r., krakowski ośrodek otrzymał od watykańskiej Kongregacji do Spraw Seminariów i Uniwersytetów prawa kościelne i stał się wtedy kościelnym Wydziałem Filozoficznym, który mógł nadawać kościelny stopień licencjata filozofii⁵. W latach międzywojennych w ośrodku pracowało zazwyczaj około 10 wykładowców oraz studiowało około 100 kleryków jezuickich różnych narodowości. Najważniejszymi przedstawicielami filozofii jezuickiej przełomu XIX i XX wieku w Polsce byli: Józef Stanisław Adamski, Jan Nuckowski, Stanisław Kobyłecki, Aleksander Rozwadowski, a w okresie międzywojennym oraz w czasie wojny – Stanisław Bednarski, Józef Chechelski, Eugeniusz Chomrański, a przede wszystkim Franciszek Kwiatkowski i Paweł Siwek⁶.

W omawianym okresie (a także następnym) w ośrodku dominujący był styl uprawiania filozofii, który można nazwać dydaktycznym. Do lat 70.

⁴ Studia teologiczne odbywały się w Krakowie jeszcze do 1952 r., kiedy to teologię przeniesiono do Warszawy, gdzie utworzono Collegium Bobolanum, które od 1988 r. wraz z Collegium Joanneum tworzy Papieski Wydział Teologiczny.

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ Zob. tamże, s. 24–25.

XX wieku był on dosyć ściśle wyznaczony odpowiednimi dokumentami kościelnymi i zakonnymi (o których jest mowa w dalszej części artykułu). Styl ten nawiązywał, a może nawet stanowił swoistą kontynuację wywodzącej się z średniowiecza filozofii szkolnej, która była kontynuowana w epoce nowożytnej zarówno przez intelektualne środowiska katolickie, w tym jezuickie (Francisco Suárez), jak i protestanckie (Christian Wolff). Charakterystyczna cecha tego stylu polegała na tym, że najpierw uzasadniano prawdy już znane, a dopiero potem poszukiwano prawd nowych. Chociaż był to styl w głównej mierze odtwórczy, to jednak pomagał studentom przyswajać wysoką kulturę filozoficzną w zakresie wyznaczonym programem studiów. W ten sposób wykładano filozofię jako określony system filozoficzny, arystotelesowsko-tomistyczny, z pewnymi elementami myśli Dunska Szkota i Franciszka Suáreza. Od 1932 do 1966 r. przedmioty filozofii systematycznej były wykładane po łacinie, a inne po polsku. Korzystano z podręczników napisanych głównie przez profesorów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie (PUG).

Drugi okres to lata od 1946 do 1989. Wydział wrócił do Krakowa w 1946 r. i odtąd mieścił się w budynkach przy ul. Kopernika 26. Ośrodek szybko odbudował swoją strukturę dydaktyczną⁷. Pomimo presji komunistycznych władz Wydział zachował niezależność w kwestii programów nauczania i doboru pracowników. Stabilność lokalowa przyczyniła się do rozwoju jego działalności naukowo-badawczej. Ważnym sygnałem stopniowych zmian w stylu filozofowania w ośrodku było powołanie w 1951 r. z inicjatywy Jana Poplatka (1903–1955) Towarzystwa Naukowego Księży Jezuitów (obecnie Towarzystwo Filozoficzne Ignatianum). Celem Towarzystwa było rozwijanie szeroko rozumianej pracy naukowej wśród jezuitów, organizowanie posiedzeń naukowych, promowanie publikacji⁸. Kierunek ten wspierany był przez rozwój związanych z Wydziałem Biblioteki Filozoficznej i Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów. Pracownicy Wydziału prowadzili dydaktykę i badania prawie wyłącznie w nurcie filozofii neotomistycznej, dość jednolitej i bliskiej nurtowi esencjalnemu z elementami filozofii suarezjańskiej. W okresie powojennym, do lat 70. XX wieku najważniejszymi pracownikami Wydziału byli: Chomrański, Władysław Markucki, Bronisław Natoński. Wkrótce wyłoniła się grupa wybitnych jezuitów, którzy wnieśli istotny wkład do filozofii

⁷ Warto wspomnieć, że po wojnie kilku pracowników Wydziału prowadziło nieraz przez wiele lat zajęcia z filozofii w seminariach diecezjalnych (krakowskim, częstochowskim, śląskim) i zakonnych, w Wyższym Instytucie Katechetycznym i na Uniwersytecie Jagiellońskim.

⁸ Zob. *Statut Towarzystwa Naukowego Księży Jezuitów w Krakowie*, w: *Towarzystwo Naukowe Księży Jezuitów w Krakowie. Prace 1950–2008*, red. R. Janusz, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2008, s. 27–28.

polskiej przez swój dorobek naukowy, a na Wydziale wyraźnie ukazał się badawczy wymiar stylu filozofowania.

Od lat 70. XX wieku, głównie pod wpływem wytycznych Soboru Watykańskiego II, zaszły istotne zmiany w kościelnym ustawodawstwie dotyczącym studiów filozoficznych⁹. Wykładana i uprawiana filozofia stawała się coraz bardziej różnorodna w swych nurtach i podejmowanych zagadnieniach. To zróżnicowanie wyraźnie się pogłębiło po roku 1989, a zwłaszcza po 1999, kiedy wykładowcami coraz częściej byli niejezuici. Oczywiście refleksja filozoficzna inspirowana tradycją arystotelesowsko-tomistyczną była nadal obecna, chociaż coraz częściej nawiązywano do współczesnych kierunków filozoficznych i nauk przyrodniczych, co inspirowało dociekania i sprzyjało dyskusjom. W ramach tego nurtu działali: Czesław Michałunio, Tadeusz Ślipko, Roman Darowski, Bolesław Dyduła, Piotr Lenartowicz, Stanisław Ziemiański. W ośrodku pojawił się również drugi nurt, który podejmował metodę i problematykę fenomenologii oraz filozofii dialogu. Zapoczątkował go Antoni Jarnuszkiewicz, a następnie rozwijali Jakub Gorczyca i Adam Żak¹⁰.

Kolejną inspiracją do badań i upowszechniania ich wyników było powołanie w 1972 r. przy Wydziale wydawnictwa, które do roku 2000 wydało ponad 70 pozycji książkowych. Rok później Wydział Filozoficzny rozpoczął intensywną współpracę dydaktyczno-badawczą z drugim krakowskim ośrodkiem filozofii chrześcijańskiej, spadkobiercą Wydziału Teologicznego UJ, który od lat 80. XX wieku nosił nazwę Papieskiej Akademii Teologicznej. W 1985 r. zawarto formalną umowę o wzajemnej współpracy i pomocy w działalności dydaktycznej, naukowej i wydawniczej.

Trzeci okres działalności jezuickiego ośrodka filozoficznego rozpoczął się wraz z upadkiem komunizmu (1989) i trwa do dzisiaj. W maju 1989 r. na mocy uchwały Sejmu RP Wydział uzyskał osobowość prawną i prawa państwowe, dzięki czemu także osoby świeckie mogły uzyskiwać stopnie naukowe. W 1990 r. utworzono na Wydziale dwie sekcje: Sekcję Filozofii Systematycznej i Sekcję Pedagogiki Religijnej. Każda z nich prowadziła studia podstawowe i specjalistyczne (od 1994 r. magisterskie z filozofii w zakresie pedagogiki religijnej). W 1996 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej potwierdziło prawo nadawania przez Wydział stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii. Od 1998 r. zaczęto przyjmować na filozofię osoby świeckie. W związku z tym, że w latach 90. XX wieku ponad 90% osób studiowało pedagogikę, Wydział – na mocy decyzji Kongregacji Edukacji Katolickiej z 1999 r. – przybrał nazwę Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum w Krakowie. W 2000 r. Kongregacja Edukacji Katolickiej erygowała

⁹ Szczegóły podaję w kolejnym paragrafie.

¹⁰ Zob. R. Darowski, *Filozofia jezuitów*, s. 30–33.

Wydział Pedagogiczny i zatwierdziła nowy statut całej Uczelni¹¹. W 2011 r. uczelnia przyjęła nazwę Akademia Ignatianum w Krakowie.

Ostatnia dekada XX wieku i dwie dekady bieżącego stulecia to czas dynamicznego i nieporównywalnego z wcześniejszymi okresami rozkwitu uczelni. Filozofia bardzo szybko stała się jednym z kilku kierunków studiów i to z biegiem lat coraz mniejszym (zarówno pod względem liczby studentów, jak i pracowników). Jest to również okres, w którym położono o wiele większy akcent na badania naukowe, organizowanie konferencji i publikowanie prac, niż to było w poprzednich okresach. Dzięki temu w stylu filozofowania akcent został stopniowo przeniesiony na własne badania, które stawały się coraz częściej podstawą wypływającej z nich dydaktyki. Działalności publikacyjnej niewątpliwie sprzyjała wolność słowa, powstawanie czasopism wydziałowych, usprawnienie funkcjonowania wydawnictwa naukowego. Od 1988 r. przy Wydziale funkcjonował „Rocznik Wydziału Filozoficznego”. W kolejnych latach miał on różnych redaktorów i różny charakter, a także zmieniał nazwy. Już w pierwszych numerach „Rocznika” oprócz informacji o historii, funkcjonowaniu i aktywności Wydziału ukazywały się artykuły filozoficzne głównie autorstwa pracowników ośrodka. Z czasem na łamach czasopisma zaczęły się ukazywać artykuły innych autorów, nierzadko w językach obcych. Od 1996 r. wydawane jest drugie czasopismo naukowe, „Forum Philosophicum” (początkowo jako rocznik). Czasopismo publikowało artykuły i recenzje głównie w językach obcych z obszernymi streszczeniami w języku polskim. Od 2006 r. „Forum” stało się półrocznikiem, artykuły ukazywały się jedynie w językach obcych, a z czasem głównie w języku angielskim, w przeważającej mierze autorzy pochodzili spoza ośrodka. W latach 90. XX wieku i na początku bieżącego stulecia działalność badawcza pracowników Wydziału Filozoficznego dotyczyła: filozofii jezuitów w Polsce, filozofii okresu patrystycznego, filozofii państwa oraz myśli ekonomiczno-etycznej w XVI i XVII wieku, ogólnej metodologii nauk i metodologii nauk filozoficznych, filozofii dialogu, filozofii spotkania, chrześcijańskiej nauki społecznej, etyki i filozofii obywatelskiej, etyki lekarskiej i etycznych aspektów kary śmierci, aborcji, płciowości, problematyki dobra i wartości, typologii argumentów za istnieniem pierwiastka duchowego w człowieku, filozofii Boga w relacji do nauk przyrodniczych (zwłaszcza kwestii argumentów za istnieniem Boga), filozofii religii, zagadnienia relacji między religią a kulturą, problematyki ateizmu, teorii zjawisk biologicznych, interpretacji danych paleobiologicznych, ontologii bytu ożywionego, wybranych zagadnień filozofii języka. Wiodącymi filozofami tego okresu byli: Darowski, Jarnuszkiewicz, Lenartowicz i Ziemiański.

¹¹ Zob. tamże, s. 34–36.

2. Specyfika ośrodka

Należy podkreślić kilka specyficznych cech jezuickiego ośrodka filozoficznego w XX wieku na tle innych tego typu ośrodków w Polsce. W XX wieku stanowili go wyłącznie członkowie zakonu. Prawie wszyscy pracownicy ośrodka właśnie w nim odbyli swoje podstawowe studia filozoficzne, choć później często uzupełniali je na uczelniach polskich (głównie na KUL i UJ) lub zagranicznych (głównie na PUG). Pod względem formy funkcjonowania jezuicki ośrodek naukowy przypominał kolegia uniwersytetów średniowiecznych, gdzie wykładowcy i studenci tworzyli nie tylko wspólnotę akademicką, lecz także wspólnotę życia (mieszkanie w tym samym budynku, wspólne posiłki, świętowanie, wspólne doświadczanie zmiennych okoliczności historycznych). Co więcej, to przełożeni zakonni (a więc organ pozaakademicki) decydowali o kierunku wykształcenia przyszłych wykładowców oraz miejscu i czasie odbycia studiów specjalistycznych. Decydowali też o czasie zatrudnienia wykładowców i zakresie ich obowiązków, do których często należała również formacja kleryków i (stałe lub czasowe) zaangażowania duszpasterskie.

Ośrodek jezuicki skupiał się przede wszystkim na działalności dydaktycznej, dzięki czemu przetrwał wiele burz dziejowych (I i II wojna światowa, szykany komunistów). Ponadto koncentracja uwagi na dydaktyce i konieczność przygotowania kleryków do teologii motywowała przełożonych zakonnych do zapewnienia odpowiedniej kadry spełniającej przede wszystkim wymagania kościelne i zakonne. Niemal do końca lat 60. XX wieku podstawą programu studiów filozoficznych były wytyczne sformułowane w pochodzącej z 1832 r., a potem kilkakrotnie aktualizowanej, *Ratio studiorum* oraz wskazania zawarte w encyklice papieża Leona XIII *Aeterni Patris* z 1879 r.¹² Na podstawie tych dokumentów w 1911 r. powstała *Ordinatio studiorum Provinciae Galicianae Societatis Iesu*. Kładła ona nacisk na studium filozofii scholastycznej, ustalała trzyletnie studia filozoficzne, podawała również listę przedmiotów wykładowych, pośród których, obok typowo filozoficznych, znajdowały się elementy historii, psychologii, retoryki, nauk przyrodniczych, pedagogiki, sztuki. W dokumencie rekomendowano też studium tekstów źródłowych, głównie wybranych fragmentów dzieł Arystotelesa i św. Tomasza. Konstytucja apostolska *Deus scientiarum Dominus* Piusa XI (1931) potwierdziła i wzmocniła zalecenie wykładania filozofii według metody i zasad Akwinaty. Po Soborze Watykańskim II zreformowano studia jezuickie w dokumencie *Normae generales de studiis*

¹² Zob. tamże, s. 15-20.

(1968). Dawał on poszczególnym prowincjom zakonnym dużą swobodę co do struktury i czasu trwania studiów oraz treści wykładanej filozofii. Obok dziedzictwa filozoficznego (neotomizm) należało uwzględnić aktualne zagadnienia i nurty filozoficzne. Papieska Konstytucja *Sapientia Christiana* z 1979 r. ponownie skłoniła do modyfikacji dydaktyki filozofii, co znalazło wyraz w *Ordo Formationis w Polskich Prowincjach Towarzystwa Jezusowego* (z roku 1986, a następnie z 1993)¹³.

Prezentacja działalności filozoficznej jezuitów w krakowskim ośrodku napotyka trudności. Jezuici zajmowali się wieloma zagadnieniami z pogranicza różnych dyscyplin filozoficznych i innych nauk oraz dyscyplinami pomocniczymi w stosunku do filozofii. Wynikało to z wymogów *Ratio studiorum*, która kładła nacisk na kształcenie studentów o szerokich horyzontach myślowych przy stosunkowo niewielkiej kadrze profesorskiej. Tak więc w dorobku publikacyjnym jezuitów filozofów znajdujemy książki i artykuły dotyczące teologii, psychologii, socjologii, pedagogiki, historii, kultury, sztuki, a także nauk przyrodniczych, zwłaszcza fizyki, astronomii i informatyki. Jezuicka filozofia była często uprawiana i nauczana w kontekście innych nauk i w interakcji z ich metodami i wynikami. W niniejszym artykule będzie mowa głównie o tych autorach, których działalność dydaktyczna i badawcza koncentrowała się na problematyce filozoficznej.

Inna trudność dotyczy faktu, że w ośrodku pracowały przynajmniej dwie grupy jezuitów. Pierwsza, mniejsza grupa, to zakonnicy, którzy przez dużą część lub całe życie zawodowe zajmowali się filozofią i ją wykładali. Często to właśnie oni pozostawili najbogatszy dorobek naukowy. Druga, o wiele większa grupa, to jezuici, którzy jedynie przez stosunkowo krótki czas wykładali lub prowadzili badania filozoficzne, nieraz także je opublikowali, lecz następnie z różnych powodów byli kierowani przez przełożonych do innych zajęć (najczęściej duszpasterskich), wyjeżdżali na inne uczelnie albo opuszczali zakon. Artykuł w dużej mierze dotyczy pierwszej grupy jezuitów filozofów, choć krótko przywołuje postacie tych ostatnich.

¹³ Zob. tamże, s. 21. Odzwierciedleniem zmian w nauczaniu filozofii są m.in. zestawy też przygotowywanych przez wykładowców Wydziału Filozoficznego do obowiązującego jezuitów egzaminu *ex universa philosophia*. Zob. tamże, s. 65-79.

3. Dyscypliny filozoficzne i ich przedstawiciele¹⁴

Przez cały wiek XX w jezuickim Wydziale Filozoficznym wykładano wszystkie podstawowe przedmioty filozofii systematycznej, uzupełniając je o inne dyscypliny filozoficzne (np. filozofia kultury, filozofia religii, filozofia społeczna, estetyka) i niefilozoficzne (głównie była to psychologia, historia, pedagogika, a także matematyka, fizyka, biologia, informatyka).

Logiką, metodologią i metodyką pracy naukowej zajmowali się m.in. Bednarski (1896–1942), Ludwik Grzebień (1939–2020), Natoński (1914–1989), Alojzy Hus (1916–1986), Michalunio (1919–2013), Józef Bremer (1953–). Hus wykładał logikę formalną (logistykę) w latach 1949–1969. Przygotował podręcznik *Logistyka* (Kraków 1955). Michalunio ukończył filozofię na UJ (w 1953 r.). W latach 1948–1996 wykładał na Wydziale (a także w licznych seminariach duchownych Krakowa) logikę i metodologię ogólną. Wydał podręcznik pt. *Logika. Zarys wykładów* (Kraków 1976). Przed II wojną światową metodologią nauki zajmował się Bednarski. W latach 1949–1970 metodykę pracy naukowej wykładał Natoński (ukończył historię na UJ). W 1957 r. opracował podręcznik z metodologii, wydany później w rozszerzonej wersji jako *Zarys metodyki pracy naukowej* (Kraków 1966). Grzebień wykładał od 1985 r. metodykę pracy naukowej. W 1999 r. objął nowo powstałą Katedrę Metodologii Nauk. Od roku 1997 do 2006 logikę i metodologię nauk wykładał Bremer (autor *Wprowadzenia do logiki*, Kraków 2004, 2006, 2008).

Przez długi czas cała historia filozofii (bez rozdzielania na epoki) stanowiła jeden przedmiot wykładowy. Historii filozofii nauczali przed wojną m.in. Kwiatkowski (1888–1949) i Chechelski (1900–1967), a po wojnie Jan Popiel (1914–2003), uczeń Władysława Tatarkiewicza. Kwiatkowski prowadził własne intensywne badania. Zajmował się zagadnieniami historycznymi filozofii, metafizyką, teorią poznania, kosmologią, psychologią, teodyceą, etyką. Był tłumaczem popularnego w okresie międzywojennym podręcznika historii filozofii autorstwa Alberta Stöckla, wydanego jako *Historja filozofii w zarysie* (Kraków 1927, 1928, 1930). Do trzeciego wydania Kwiatkowski dołączył obszerny rozdział pt. *Historja filozofii w Polsce*. Był autorem pierwszego w języku polskim opracowania całości filozofii neotomistycznej w trzypięciotomowym dziele *Filozofia wieczysta w zarysie* (Kraków 1947).

W latach 80. XX wieku zaczęto wyodrębniać jako oddzielne przedmioty wykładowe zajęcia z poszczególnych epok historii filozofii, a także podjęto badania naukowe w tej dziedzinie. Prace w zakresie historii filozofii staro-

¹⁴ Przy omawianiu sylwetek filozofów jezuickich korzystałem głównie z biogramów zawartych w: R. Darowski, *Filozofia jezuitów*, s. 85–367.

żytnej, głównie patrystycznej, prowadził Henryk Pietras (1954–), którego uczniami byli Stanisław Łuczarski (1959–) i Krzysztof Homa (1961–). Pietras studiował patrologię w Instytucie Augustinianum w Rzymie, gdzie w 1985 r. obronił pracę doktorską dotyczącą Orygenesusa. Dalsze swoje badania poświęcił Dionizemu Aleksandryjskiemu, czego owocem była książka *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła* (Kraków 1990). Pietras badał wątki filozoficzne w pismach ojców Kościoła. W Krakowie wykładał filozofię patrystyczną od roku 1985¹⁵. Łuczarski od roku 1993 do 2018 wykładał filozofię starożytną i patrystyczną. Zajmował się również recepcją filozofii greckiej w pierwotnym chrześcijaństwie. Opublikował *Grób czy świątynia? Problematyka cielesności w antropologii Klemensa Aleksandryjskiego* (Kraków 2007). Homa opublikował wyniki swoich badań w *Arnobiusz, afrykański orator* (Kraków 2017). Historię filozofii średniowiecznej zajmował się badawczo i dydaktycznie Kwiatkowski. Zagadnienia z tego zakresu wykładał Ziemiański (w latach 1988–2006). Przyczynki do historii filozofii nowożytnej wnieśli Henryk Benisz (1960–)¹⁶, Lisiak (1958–), Tadeusz Rostworowski (1955–). Benisz zajmował się myślą Friedricha Nietzschego. Pod kierunkiem ks. Józefa Tischnera napisał doktorat opublikowany jako *Filozofia i sztuka u Nietzschego* (Kraków 1995). Lisiak badał relacje filozofii jezuickiej z innymi prądami nowożytnej filozofii. Rostworowski interesował się filozofią ks. Karola Wojtyły. W zakresie historii filozofii współczesnej pracowali Żak (1950–), Lisiak, Bremer. Wykłady z historii filozofii współczesnej prowadził także Jarnuszkiewicz. Żak studiował filozofię w Monachium i w Rzymie. Doktorat uzyskał w 1986 r. na PUG na podstawie rozprawy opublikowanej pt. *Vom reinen Denken zur Sprachvernunft. Über die Grundmotive der Offenbarungsphilosophie Franz Rosenzweigs* (Stuttgart 1987). W latach 1986–1996 wykładał w Krakowie. Zajmował się filozofią dialogu (myślą Franza Rosenzweiga, Eugena Rosenstock-Huessa'ego, Martina Bubera), relacją judaizmu i chrześcijaństwa oraz analizą społeczną. Poszukiwał dróg przewyciężenia nowożytnej filozofii podmiotu oraz dychotomii wiary i rozumu. Lisiak zajmował się filozofią procesu. Uzyskał doktorat w 1996 r. na PAT na podstawie rozprawy napisanej pod kierunkiem bp. Józefa Życińskiego i opublikowanej pt. *Pojęcie piękna w „Process and Reality” i „Adventures of Ideas” Alfreda Northa Whiteheada* (Kraków 1997). Bremer rozpoczął badania nad filozofią współczesną od analiz poświęconych Wilfridowi Sellarsowi (monografia *Rekategorisierung statt Reduktion. Zu Wilfried Sellars' Philosophie des Geistes*, Göttingen 1997). Następnie skupił się na filozofii Ludwiga Wittgensteina (*Ludwig Wittgenstein a religia*, Kraków 2000, 2001; *Ludwiga Wittgensteina teoria odwzorowania: w filozofii, mechanice, muzyce i architekturze*, Kraków 2018).

¹⁵ Pracował też w Collegium Bobolanum w Warszawie i na PUG, gdzie przeniósł się w roku 2014.

¹⁶ Opuścił zakon w 1995 r.

W krakowskim ośrodku szczególne miejsce zajmowała historia filozofii jezuitów w Polsce. Był to nurt czysto badawczy, który nie wiązał się z dydaktyką. Należy go umieścić w ramach realizowanych przy Wydziale szerokich studiów nad naukową, filozoficzną, oświatowo-wychowawczą, religijną i kulturalną działalnością jezuitów na ziemiach polskich, przedsięwziętych przez Bednarskiego, Franciszka Bargieła (1918–2009), Natońskiego, Ludwika Piechnika (1920–2006), później kontynuowanych przez Darowskiego (1935–2017) i Grzebienia, a następnie przez Andrzeja Pawła Biesia (1968–), Stanisława Cieślaka (1960–), Lisiaka. Bednarski obronił na UJ doktorat z historii szkolnictwa jezuickiego, opublikowany jako *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury* (Kraków 1933). Przeciwwstawiał się tezie o ujemnym wpływie jezuickiego szkolnictwa na kulturę polską. Bargieł w połowie lat 70. XX wieku zajął się dziejami filozofii jezuickiej w Polsce w XVII i XVIII wieku. Opublikował monografie poświęcone ośmiu wybitnym polskim jezuitom filozofom. Lisiak interesował się historią relacji filozofii i nauk matematyczno-przyrodniczych w dawnej Polsce. Poświęcił temu zagadnieniu takie monografie, jak: *Jezuici polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny* (Kraków 2000), *Nauczanie matematyki w polskich szkołach jezuickich od XVI do XVIII wieku* (Kraków 2003), *Adam Adamandy Kochański (1631–1700). Studium z dziejów filozofii i nauki w Polsce XVII wieku* (Kraków 2005). Niewątpliwie największy wkład do omawianych badań historycznofilozoficznych miał Darowski, którego zainteresowania od połowy lat 70. XX wieku coraz wyraźniej zaczęły się skupiać na filozofii jezuitów w dawnej Polsce. Poglądy tych filozofów poddawał krytycznej analizie w kontekście dziejów filozofii i ówczesnych uwarunkowań polityczno-społecznych. W zasadzie zajmował się badaniami analitycznymi (biogramy, faktografia), choć dążył do stworzenia syntezy. Najważniejsze jego dzieła to: *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku* (Kraków 1994), *Studia z filozofii jezuitów w Polsce w XVII i XVIII wieku* (Kraków 1998), *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku. Próba syntezy i słownik autorów* (Kraków 2001), *Filozofia jezuitów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XIX wieku. Próba syntezy. Słownik pisarzy i wykładawców. Antologia tekstów* (Kraków 2013).

Ważnym działem filozofii chrześcijańskiej zawsze była metafizyka, rozumiana jako ontologia i teologia naturalna. Tym obszarem tematycznym zajmowali się m.in. Karol Krokoszyński (1874–1948), Rozwadowski (1883–1946), Chechelski, Jan Długosz (1901–1981), Bargieł, Karol Wypiór (1910–1993)¹⁷, Markucki (1905–1982), Ziemiański (1931–), Jarnuszkiewicz (1949–). Krokoszyński w latach 1905–1918 wykładał najpierw etykę, a następnie logikę, metafizykę i teodyceę. Rozwadowski wykładał filozofię w latach 1915–1923. Później pracował w Papieskim Instytucie Wschodnim w Rzymie, gdzie

¹⁷ Opuścił zakon w 1949 r.

próbował interpretować myśl Akwinaty w świetle nowszych, rosyjskich koncepcji filozoficznych. Chechelski wykładał ontologię w latach 1930–1939. Wydał podręcznik *Ontologia* (Kraków 1942). Długosz pracował na Wydziale w latach 1933–1939. Jest autorem obszernego podręcznika pt. *Metaphysica generalis* (Kraków 1937/1938) i dużo późniejszej monografii z logiki *Rachunek sensu jednej i dwu zmiennych* (Kraków 2008). Wypiór podczas II wojny światowej wykładał dialektykę i metafizykę ogólną. Po wojnie kontynuował studia filozoficzne na UJ i równocześnie prowadził wykłady z ontologii. Opublikował podręcznik *Metaphysica generalis* (Nowy Sącz 1943). Bargieł w latach 1949–1965 wykładał w Krakowie metafizykę ogólną, prowadził proseminarium z tekstów Arystotelesa i św. Tomasza. Ziemiański odbył studia specjalistyczne na KUL, gdzie w 1978 r. uzyskał stopień doktora na podstawie pracy *Ontologiczne podstawy teorii definicji w systemie Arystotelesa*, której promotorem był Mieczysław A. Krąpiec OP. Od roku 1962 do 2006 Ziemiański wykładał metafizykę, teologię naturalną i filozofię Boga oraz kosmologię. Pracował również na PAT w Krakowie oraz na Wydziale Teologicznym w Bratysławie. W swoich pracach Ziemiański podejmował zagadnienia metafizyczne i epistemologiczne, ale główną uwagę poświęcił problematyce Boga (m.in. argumentom za Jego istnieniem), snując rozważania z pogranicza metafizyki i nauk przyrodniczych (głównie fizyki i kosmologii). Swoje przemyślenia zawarł w publikacji *Teologia naturalna. Filozoficzna problematyka Boga* (Kraków 1995, 2008). Ziemiański, odmiennie od św. Tomasza, definiował przygodność jako relację wieloczynnikową, ruch jako byt przypadłościowy w kategorii jakości, celowość jako świadomą koordynację wielu niezależnych czynników do jednej funkcji. Zmieniło to znacznie perspektywę argumentacji za istnieniem Boga.

Inny niż tomistyczny rodzaj metafizyki uprawiał Jarnuszkiewicz, który był uczniem ks. Józefa Tischnera. Od 1982 r. Jarnuszkiewicz wykładał m.in. metafizykę współczesną i problematykę ateizmu. Zajmował się filozofią spotkania i dialogu, filozofią religii i ateizmu, zagadnieniami interdyscyplinarnymi z pogranicza filozofii, duchowości, pedagogiki, psychiatrii, psychologii i psychoterapii. Jest autorem monografii *Miłość i bycie. Studium z metafizyki* (Kraków 1990, 1994). Przedstawił w niej refleksję nad zastosowaniem metod i analiz nowej fenomenologii do problematyki tradycyjnej metafizyki. Zaproponował zarys traktatu metafizycznego inspirowanego tradycją scholastyczną w nurcie szkotyizmu i suarezjanizmu opartego na metodologii i analizach personalizmu Wojtyły oraz nowej fenomenologii Emmanuela Lévinasa. Opublikował także *Od ontologii do etyki. Wprowadzenie do „Miłości i Bycia”* (Kraków 1994) oraz *Od systemu do etyki. Krytyka rozumu dialogicznego* (Kraków 2012).

Filozofią poznania zajmowali się w ośrodku jezuitów m.in. Jan Haniewski (1873–1942), Michalunio, Lenartowicz (1934–2012). Haniewski wykładał teorię poznania w latach 1921–1939. Wydał podręcznik pt. *Critica. Inquisitionis*

scientificae in valorem cognitionis humanae compendium (Kraków 1930). Michałunio zajmował się dydaktycznie problematyką epistemologiczną w latach 1948–1990. Opublikował podręcznik pt. *Critica* (Kraków 1962). Od roku 1990 do 2012 filozofię poznania wykładał i badania w tej dyscyplinie prowadził Lenartowicz. Swoje poglądy epistemologiczne częściowo przedstawił już w 1979 r. we *Wprowadzeniu do zagadnień filozoficznych* (Kraków 1979)¹⁸, a następnie w *Elementach teorii poznania* (Kraków 1995, 1998) i w końcu w bardzo poszerzonej monografii o tym samym tytule (Kraków 2014). Był on przeciwnikiem wszelkich form reprezentacjonizmu. Jego zdaniem człowiek może stopniowo zdobywać wiarygodną wiedzę na temat rzeczywistości, a popełniane na drodze do prawdy błędy potrafi wykryć i usunąć. Celowi temu służy refleksja epistemologiczna nad każdym etapem procesu badawczego.

W centrum zainteresowań krakowskich jezuitów zawsze pozostawał fenomen człowieka. Obok filozofii człowieka czy antropologii filozoficznej, zwanej dawniej psychologią racjonalną, wykładano także psychologię eksperymentalną i antropologię przyrodniczą. Antropologią filozoficzną zajmowali się: Adamski (1851–1926), Stanisław Krzyżanowski (1879–1943), Siwek (1893–1986), Bronisław Bębenek (1908–1993), Antoni Kuśmierz (1910–1967), Eugeniusz Ożóg (1932–2008), Stanisław Kuczkowski (1939–2001) i Darowski. Adamski poświęcił filozoficznej problematyce duszy ludzkiej, szczególnie jej nieśmiertelności, kilka publikacji, m.in. *Studium o duszy ludzkiej* (Lwów 1901) oraz *Substancjalność i nieśmiertelność duszy ludzkiej w świetle rozumu* (Warszawa 1905). Wielu jezuitów równolegle zajmowało się antropologią filozoficzną i psychologią. Krzyżanowski studiował nauki przyrodnicze na UJ. Wykładał psychologię racjonalną i eksperymentalną oraz biologię w Nowym Sączu (1914–1920), a od 1934 r. w Krakowie. W latach 1929–1931 psychologię racjonalną i doświadczalną wykładał Siwek. Bębenek studiował psychologię na UJ. Przez ponad trzydzieści lat (1940–1971) był wykładowcą psychologii racjonalnej i eksperymentalnej oraz pedagogiki. Kuśmierz wykładał psychologię, a w okresie wojny również ontologię, psychologię i biologię. Wydał podręcznik *Psychologia eksperymentalna* (Kraków 1937). Ożóg studiował psychologię na UAM w Poznaniu (1961–1966), a pracę doktorską obronił na KUL w 1972 r. W latach 1967–1973 wykładał psychologię w Krakowie. Zajmował się naukowo zagadnieniem powołania religijnego. Kuczkowski specjalizował się w psychologii religii na KUL. W Krakowie wykładał od 1971 r. najpierw psychologię racjonalną, a następnie psychologię eksperymentalną oraz psychologię religii i ateizmu. Jest autorem m.in. *Psychologii kształtowania się obrazu Boga* (Kraków 1982), *Psychologii religii* (Kraków 1991, 1993), *Psychologii poczucia winy* (Kraków 2000). Stanisław Głaz (1952–) wykłada psychologię od 1993.

¹⁸ Potem ukazały się kolejne, uzupełnione wydania opracowane we współpracy z Bremerem i Jolantą Koszteyn (Kraków 1998, 2000, 2002, 2004).

Zajmuje się problematyką osobowości człowieka, jej strukturą, dynamiką i rozwojem. W swoich badaniach skupił się zwłaszcza na zagadnieniu doświadczenia religijnego i religijności człowieka. Od początku lat 70. XX wieku antropologię filozoficzną uprawiał i wykładał Darowski. Syntezę swoich poglądów przedstawił dopiero w 1995 r. w monografii *Filozofia człowieka. Zarys problematyki* (2015, wyd. 5). W swojej refleksji Darowski wychodził z tradycji arystotelesowsko-tomistycznej, nawiązując do jej nurtu esencjalistycznego i egzystencjalnego. W analizie fenomenu człowieka uwzględniał również perspektywę personalizmu i filozofii dialogu.

W jezuickim Wydziale wykładano również antropologię przyrodniczą. Zajęcia z tej dziedziny prowadzili m.in. Edward Kosibowicz (1895–1944), Popłatek, Jan Choczewski (1912–1979) i Lenartowicz. Kosibowicz podjął wykłady z antropologii przyrodniczej wkrótce po powrocie z Belgii, gdzie w latach 1925–1928 studiował historię porównawczą religii. Zachował się rękopis jego wykładów zatytułowany *Zagadnienia z antropologii*. Popłatek studiował historię i geografii z geologią na Uniwersytecie w Wilnie (1926–1930). Od 1945 r. wykładał metodykę pracy naukowej i antropologię przyrodniczą w Krakowie. Pozostawił podręcznik *Wybrane zagadnienia z antropologii* (Kraków 1954). Choczewski uzyskał magisterium z biologii na UJ. Od 1952 r. wykładał wybrane zagadnienia biologii, a po śmierci Popłatka także antropologię przyrodniczą. Interesował się również geologią. Antropologią fizyczną i paleoantropologią zajmował się Lenartowicz. Ukończył on studia medyczne na Wydziale Lekarskim AM w Warszawie (w 1958 r.), a potem pracował w Zakładzie Fizjologii PAN w Warszawie. Tam przygotował rozprawę doktorską, którą w 1961 r. obronił na AM. Po wstąpieniu w 1960 r. do jezuitów zainteresował się paleoantropologią. Dokonał krytycznej refleksji nad wynikami rekonstrukcji anatomii prehistorycznych hominidów (opartej w głównej mierze na analizie szczątków kostnych) i genealogią *Homo sapiens*. Według Lenartowicza, począwszy od najwcześniejszych pliocenskich australopiteków, mamy do czynienia z jednym, stopniowo ewoluującym gatunkiem człowieka, wykazującym typowy dla kręgowców polimorfizm. W jego opinii prehistoryczne hominidy byłyby raczej formami adaptacyjnymi (ekotypami) człowieka, a nie odrębnymi gatunkami istot żywych. Podsumowaniem dociekań Lenartowicza w tej dziedzinie jest obszerna monografia *Ludy czy małpoludy. Problem genealogii człowieka* (Kraków 2010).

Już na początku XXI stulecia interdyscyplinarne analizy z zakresu antropologii prowadzi Bremer. Ukończył on studia magisterskie na Politechnice Śląskiej w roku 1977. Już w zakonie specjalizował się w filozofii w Monachium, gdzie w 1996 r. uzyskał stopień doktora. W latach 2009–2015 Bremer był kierownikiem nowo utworzonego Zakładu Kognitywistyki na UJ. Jego badania skupiają się na trzech, powiązanych z sobą obszarach. W ramach interdyscyplinarnie rozumianej kognitywistyki Bremer zajmuje się filozofią

osoby – głównie modelami relacji między świadomym umysłem a centralnym systemem nerwowym. W zakresie filozofii umysłu bada Ludwiga Wittgensteina ujęcia języka, które służą mu do analizy zależności między językiem a stanami mentalnymi (myśleniem, wrażeniami, uczuciami). W nawiązaniu do tych badań zajmuje się także ogólnymi podstawami filozofii języka, logiki i semiotyki oraz ich kulturowymi uwarunkowaniami. W swoich badaniach korzysta z metody analitycznej oraz Wittgensteina ujęcia języka i osoby (wraz z rozwinięciami Petera Strawsona i W. Sellarsa). Bremer podejmuje krytykę redukcjonistycznych teorii osoby. Prowadzi ją na bazie emergentystycznego ujęcia osoby, które koreluje z wynikami badań w naukach społeczno-humanistycznych, neuronaukach i w naukach o sztucznej inteligencji. Opublikował m.in. *Jak to jest być świadomym. Analityczne teorie umysłu a problem neuronalnych podstaw świadomości* (Warszawa 2005), *Osoba – fikcja czy rzeczywistość? Tożsamość i jedność Ja w świetle badań neurologicznych* (Kraków 2008, 2014), *Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych* (Kraków 2013).

W latach 90. XX wieku i na początku wieku XXI dynamicznie rozwijała się filozofia kultury i religii. Różnorodnymi zagadnieniami związanymi z tymi dziedzinami filozofii zajmowali się: Stanisław Obirek (1956)¹⁹, Aleksander Posacki (1957–), Janusz Salamon (1971–)²⁰. Obirek studiował filologię polską na UJ. Od roku 1990 do 2002 wykładał filozofię kultury. Zajmował się też filozofią społeczną, pisarstwem Piotra Skargi SJ, wkładem jezuitów do kultury polskiej i światowej, problemem inkulturacji, dialogiem międzyreligijnym, językiem religijnym. Posacki uzyskał doktorat w 1995 r. na PUG. Interesował się religijną filozofią rosyjską (Lew Szestow, Nikołaj Bierdiajew), antropologią filozoficzną i teologiczną, filozofią psychologii i filozofią medycyny. Dużo uwagi poświęcał badaniu wzajemnych oddziaływań religii i kultury, zjawisk okultyzmu, spirytyzmu, demonologii. Analityczną filozofią religii zajmował się Salamon, który w 2002 r. na UJ obronił doktorat napisany pod kierunkiem Władysława Stróżewskiego.

Od samego początku istnienia jezuickiego ośrodka wielką wagę przywiązywano do rozwoju filozofii przyrody. Badania i wykłady z tej dziedziny prowadzili m.in. Feliks Hortyński (1869–1927), Augustyn Dyla (1885–1958), Markucki, Hus, Ziemiański, Leszek Balczewski (1932–), Lenartowicz, Tadeusz M. Sierotowicz (1960–)²¹, Robert Janusz (1964–), Lisiak. Hortyński studiował matematykę i biologię na UJ. Wykładał na Wydziale w latach 1903–1913. Opublikował wiele artykułów i kilka książek dotyczących zagadnień z zakresu kosmologii fizycznej, fizyki, biologii i filozofii (m.in. *Z filozofii przyrody: filozoficzna jedność organizmu wobec najnowszych badań biologicznych*, Kraków

¹⁹ Opuścił zakon w 2005 r.

²⁰ Opuścił zakon w 2009 r.

²¹ Opuścił zakon w 1993 r.

1929). W swoich badaniach starał się godzić teorię ewolucji gatunków z nauką Kościoła (*Walka o światopoglądy. Z powodu książki Wasmanna*, Kraków 1907). Zainicjował i redagował tłumaczenia m.in. *Summa contra gentiles* i pierwszą część *Summa theologica* św. Tomasza z Akwinu. Dyla wykładał filozofię, kosmologię filozoficzną i nauki przyrodnicze w latach 1917–1926. Zajmował się celowością w świecie bytów nieożywionych, budową materii w świetle fizyki i wybranymi zagadnieniami biologii. Markucki uzyskał w 1938 r. doktorat na PUG pod kierunkiem Siwka. Od roku 1938 do 1957 wykładał kosmologię i teodyceę. Jest autorem podręczników *Theodicea* (Nowy Sącz 1943) i *Cosmologia* (Kraków 1955). Hus po wojnie studiował fizykę na UJ. Na Wydziale wykładał, oprócz logiki, kosmologię i wybrane zagadnienia z fizyki (1949–1969). Filozofią przyrody nieożywionej zajmował się Ziemiański, wykorzystując wyniki nauk przyrodniczych, które interpretował w duchu neotomistycznym. Balczewski ukończył fizykę na UJ. Na Wydziale wykładał filozofię przyrody. Opublikował kilka artykułów w fachowych czasopismach z dziedziny fizyki oraz studium dotyczące szczególnej teorii względności (*Propagation of Light*, New York 1998; Kraków 2004). Podkreślał rolę ładu we wszechświecie, który wyraża się w prawach zachowania energii, pędu itp. Sierotowicz ukończył astronomię na UJ. W 1993 r. obronił doktorat napisany pod kierunkiem ks. Michała Hellera opublikowany jako *Mikrofalowe promieniowanie tła jako experimentum crucis w kosmologii* (Kraków 1993). Poruszał historyczne i filozoficzne zagadnienia nowoczesnej kosmologii. Janusz studiował fizykę na UJ. Po wstąpieniu do zakonu w 2002 r. obronił pracę doktorską, której promotorem był Heller. W latach 1998–2019 prowadził wykłady i ćwiczenia z informatyki. W 2019 r. został członkiem zespołu naukowego Obserwatorium Watykańskiego w Castel Gandolfo, z którym współpracował ponad 20 lat w zakresie numerycznej analizy danych. Zajmował się matematycznymi metodami obliczeniowymi, językami sformalizowanymi, bazami danych, zagadnieniami podstaw fizyki, filozofią przyrody. Opublikował m.in. *Program dla Wszechświata. Filozoficzne aspekty języków obiektowych* (Kraków 2002). Lisiak ukończył fizykę na Uniwersytecie Wrocławskim. Od 1996 r. wykłada w Krakowie m.in. filozofię przyrody.

Znacznie mniejsze było grono krakowskich jezuitów, dla których pierwszorzędną dziedziną zainteresowań naukowych była filozofia przyrody ożywionej. W drugiej połowie XX wieku tą dziedziną zajmował się jedynie przywoływany już kilka razy Lenartowicz. Był zwolennikiem obiektywizmu i pluralizmu ontycznego według tradycji arystotelesowsko-tomistycznej. W tym też duchu interpretował odkrycia współczesnych nauk biologicznych. W opinii Lenartowicza badania i filozoficzne dociekania nad organizmami żywymi i zjawiskiem życia powinny być prowadzone w kontekście osobniczych cykli życiowych powiązanych z sobą w linii pokoleń. Fundamentem cyklu życiowego jest dynamika rozwojowa, która wyznacza strukturalno-

-dynamiczne „granice” całości biologicznej, jaką jest osobnik. Organizm żywy jest przede wszystkim żywą dynamiką przejawiającą się zintegrowanym budowaniem różnorodnych skorelowanych struktur (makromolekuł, organelli, organów), które warunkują zachodzenie różnorodnych procesów biochemicznych, fizjologicznych i behawioralnych. Swoje przemyślenia Lenartowicz zawarł w *Phenotype-genotype dichotomy. An essay in theoretical biology* (Roma 1975) oraz *Elementy filozofii zjawiska biologicznego* (Kraków 1986).

Różnorodnymi zagadnieniami z zakresu etyki zajmowali się m.in. Chomrański (1886–1958), Stanisław Wawryn (1904–1991), Ślipko (1918–2015), Dyduła (1934–). Chomrański studiował prawo i filozofię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie uzyskał doktorat z prawa. W Krakowie wykładał etykę w latach 1926–1958. Opracował podręcznik *Ethica* (Kraków 1954). Wawryn podczas II wojny światowej wykładał etykę i nauki społeczne. Wydał podręcznik *Ethica* (Nowy Sącz 1944). Od lat 60. XX wieku Wawryn zajmował się filozofią teoretyczną, rozwijał też swoją koncepcję znaku. Jego pojęcie znaku było zbliżone do tradycyjnego pojęcia przyczyny. Był zasłużony dla pogłębiania i upowszechniania katolickiej nauki społecznej. Ślipko przed wojną studiował na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, najpierw geologię, a następnie literaturę polską i historię. Po wojnie studiował na Wydziale Teologicznym UJ etykę społeczną, gdzie w 1952 r. uzyskał stopień doktora²². W 1948 r. rozpoczął wykłady na Wydziale – najpierw z etyki społecznej, od 1953 r. z etyki szczegółowej, a w latach 1958–1968 także z etyki ogólnej. Od roku 1965 pracował na ATK w Warszawie. Ślipko rozwijał augustiańsko-tomistyczną etykę wypracowaną na przełomie XIX i XX wieku. Według niego system ten potrzebował w niektórych aspektach ponownego przemyślenia i reinterpretacji. Metoda badania etycznego opierała się u Ślipki na doświadczeniu jako punkcie wyjścia. Rozwijał ideę doświadczenia etycznego rozumianego jako zdolność uświadamiania sobie własnych intuicji moralnych w postaci duchowych przeżyć indywidualnych oraz jako zobiektywizowane werbalnie stany społecznej świadomości moralnej. Było to podstawą dla jego filozofii świadomości moralnej i filozofii bytu moralnego jako racjonalnej analizy obiektywnej zawartości faktu moralnego. W konstruowaniu metodologii filozoficzno-etycznej Ślipko odwoływał się do uniwersalizmu teoriopoznawczego, opartego na teorii uniwersaliów, która jego zdaniem pozwala etyce na kontakt z obiektywnym bytem moralnym i wgląd w istotowe struktury tego bytu. W przekonaniu Ślipki etyka musi odwoływać się do antropologicznej struktury człowieka, aby przekonująco uprawomocnić głoszone przez siebie tezy normatywne. Ślipko jest autorem obszernego podręcznika etyki, jednego z pierwszych w języku polskim, oraz

²² W tym samym okresie odbywał studia socjologiczne zakończone stopniem magistra filozofii w zakresie socjologii (1952).

fundamentalnych prac z etyki ogólnej i szczegółowej. Najważniejsze to: *Zarys etyki ogólnej* (Kraków 1974, 1983, 1984, 2002, 2004, 2009), *Zarys etyki szczegółowej* (Kraków 1982, 2005), *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki* (Warszawa 1988, Kraków 1994), *Bioetyka. Najważniejsze problemy* (Kraków 2009). Uczniami Ślipki są jezuita Dyduła i Piotr Aszyk (pracownik Papieskiego Wydziału Teologicznego Sekcja Bobolanum w Warszawie) oraz Ewa Podrez (pracownik UKSW w Warszawie). Dyduła uzyskał doktorat w 1973 r. na ATK. Etykę w Krakowie wykładał od 1966 r. do lat 90. XX wieku. Zajmował się myślą etyczną Marii Ossowskiej, zagadnieniem wartości moralnych, szczęścia, problemem charakterystyki ocen i norm moralnych.

Inne niż tomistyczny nurt etyki reprezentowali w Krakowie Gorczyca (1950–), Jerzy Oleksy (1952–) i Piotr Kostyło (1963–)²³. Gorczyca uzyskał doktorat na PUG w roku 1984. Od następnego roku wykładał w Krakowie filozofię społeczną, etykę społeczną, etykę ogólną, filozofię współczesną, a od 2000 r. jest profesorem filozofii moralnej na PUG. Prowadził badania w zakresie antropologii filozoficznej i podstaw etyki. Zajmował się filozofią wartości, szczególnie Dietricha von Hildebranda. W swoich badaniach inspirował się tradycją chrześcijańską, fenomenologią (Edyta Stein), filozofią dialogu (Emmanuel Lévinas, Martin Buber). Wydał m.in. *Chrystus i ethos. Szkice o etyce filozoficznej w kondycji chrześcijańskiej* (Kraków 1998) i *Zarys etyki fundamentalnej* (Kraków 2014). Oleksy uzyskał doktorat w 1987 r. na PUG. Zajmował się myślą Marii Ossowskiej oraz Paula Ricoeura. Od 1989 r. wykładał w Krakowie etykę ogólną i teologię moralną. Filozofią moralności zajmował się Kostyło, który doktoryzował się w 1993 r. na podstawie pracy *Krytyka Bergsonowskiej teorii moralności* (Kraków 1994). Przetłumaczył też (wraz z Krzysztofem Skorulskim SJ) *Dwa źródła moralności i religii Henri Bergsona* (Kraków 1993).

Estetyką i historią sztuki zajmowali się m.in. Bednarski, Popiel i Jerzy Lech Kontkowski (1939–). Bednarski studiował historię kultury, literatury i sztuki na UJ. W Krakowie wykładał w okresie międzywojennym m.in. historię sztuki. Popiel studiował filozofię i historię sztuki na UJ. Pod kierunkiem Tatarkiewiczza napisał w 1949 r. pracę magisterską, a następnie dysertację pt. *Estetyka sztuki sakralnej*, na podstawie której w 1963 r. uzyskał stopień doktora na ATK w Warszawie. W latach 70. i 80. XX wieku wykładał estetykę. Kontkowski studiował na UJ historię sztuki i filozofię. Na Wydziale wykładał historię sztuki (od 1984 r.), potem także estetykę (od 1992 r.).

Dydaktykę i badania w zakresie szeroko rozumianej filozofii społecznej prowadzili m.in. Jan Sieg (1919–2001), Stanisław Pyszka (1951–), Tomasz Homa (1958–). Sieg studiował na UJ, gdzie w 1954 r. uzyskał stopień doktora. Od 1951 r. przez ponad 40 lat wykładał na Wydziale socjologię, etykę społeczną

²³ Opuścił zakon w 1999 r.

i gospodarczą, katolicką naukę społeczną, a także problematykę filozoficznych korzeni współczesnego ateizmu. Prowadził też zajęcia w seminariach duchownych w Krakowie oraz na PAT. Opublikował: *Powściągliwość, umiarkowanie i praca a rozwój ludów* (Kraków 1981) oraz *Socjologia* (Kraków 1985). Pyszka uzyskał doktorat na PUG w roku 1985. Rok wcześniej rozpoczął wykłady na Wydziale. Zajmował się problematyką społecznej nauki Kościoła i filozofii moralnej i społecznej w XVI–XVIII wieku w Europie, szczególnie w Polsce. Homa studiował w Neapolu i na PUG, a na Wydziale pracuje od roku 1994. W 2001 r. obronił pracę doktorską dotyczącą miejsca i roli chrześcijaństwa w kontekście przemian ustrojowych w Polsce. Problematykę z zakresu filozofii społecznej poruszał również w monografiach *Obywatelskość. Wybrane europejskie ujęcia filozoficzne i kulturowe. Studium historyczno-hermeneutyczne* (Kraków 2013) oraz *Wspólnotowość. W poszukiwaniu spoiwa wspólnoty politycznej* (Kraków 2017).

W powyższym omówieniu ograniczono się głównie do wybranych jezuitów pracujących w krakowskim ośrodku. Należy jednak zauważyć, że polscy jezuici uprawiali filozofię także w innych ośrodkach naukowych, osiągając znaczące rezultaty. Można tu wymienić m.in. Henryka Schaafa (1860–1936), Kobyleckiego (1864–1939), Fryderyka Klimke (1878–1924), Jerzego Mirewicza (1909–1996), Jerzego Szelemeczkę (1919–1998), Jerzego Szaszkiwicza (1926–1992). Za najwybitniejszych przedstawicieli jezuickiej filozofii w XX wieku pracujących poza ośrodkiem w Krakowie uważani są Jan Dorda (1891–1971), a przede wszystkim Siwek. Pierwszy był związany z Chyrowem i Starą Wsią koło Krosna, drugi z uczelniami w Rzymie, Rio de Janeiro i Nowym Jorku.

4. Współczesność (okres od 1999 do 2020)

Wydział Filozoficzny, który od 2000 r. stanowi wraz z Wydziałem Pedagogicznym jedną uczelnię (Wyższą Szkołę Filozoficzno-Pedagogiczną Ignatianum), otrzymał w 2005 r. pozwolenie na drugi, obok filozofii, kierunek – kulturoznawstwo. W 2006 r. zreorganizowano Wydział, w ramach którego utworzono Instytut Filozofii i Instytut Kulturoznawstwa. Każdy instytut miał własną strukturę katedr, tworzył własne programy studiów i profil badawczy²⁴. Od tego momentu Instytut Filozofii przejął rolę jezuickiego ośrodka filozoficznego. Pierwsze dziesięciolecie XXI wieku to okres, w którym filozofią zajmowała się duża liczba jezuitów. Pojawili się także pierwsi pracownicy

²⁴ W roku 2013 utworzono Instytut Psychologii, a w 2019 Instytut Dziennikarstwa.

niejezuici. Natomiast drugie dziesięciolecie charakteryzuje się znacznym spadkiem liczby jezuitów filozofów i wzrostem pracowników spoza zakonu. Wielu czołowych przedstawicieli ośrodka zmarło, część jezuitów przeszła do innych instytutów i zajęła się innymi dyscyplinami naukowymi, niektórzy podjęli pracę na PUG, a część zrezygnowała z pracy naukowej na rzecz innych zajęć. W związku z tym główne dyscypliny filozoficzne były coraz częściej wykładane przez osoby świeckie, duchownych diecezjalnych lub z innych zakonów. Mimo tych zmian zespół badawczo-dydaktyczny Instytutu pracował zasadniczo w ramach chrześcijańskiej tradycji filozoficznej, nawiązując do dwudziestowiecznych tradycji ośrodka. Filozofia była uprawiana w sześciu współpracujących z sobą nurtach, takich jak: tomizm, filozofia analityczna, fenomenologia, filozofia dialogu, hermeneutyka, egzystencjalizm. Współpraca ta polegała na wzajemnej inspiracji, krytyce i twórczych kontynuacjach klasycznych nurtów. Ogólnie można powiedzieć, że działalność badawcza na początku XXI wieku skupia się wokół szeroko rozumianej problematyki antropologicznej wraz z wszystkimi jej kontekstami i implikacjami. Zasadniczo aktywność naukowo-badawcza odnosiła się do różnych aspektów pytania o człowieka oraz o wymiar jego działania i poznania, a także do współczesnych wyzwań, takich jak przemiany w kulturze, religii, nauce i technice, oraz do tego, co one implikują dla rozumienia i samorozumienia człowieka. Profil badawczy jezuickiego środowiska filozoficznego cechuje m.in dialog z tradycją (szczególnie dorobkiem filozofii klasycznej i średniowiecznej) przy równoczesnej konfrontacji ze współczesnymi ujęciami tradycyjnych problemów, uwzględnianie inspiracji chrześcijańskiej, odwoływanie się do polskiego wkładu w filozofię europejską i światową, rozwijanie wiedzy filozoficznej o nastawieniu mądrościowym i metafizycznym, poszukiwanie nieredukcyjnych rozwiązań podejmowanych problemów, rozwijanie twórczej interakcji filozofii z innymi dyscyplinami naukowymi i dziedzinami wiedzy, krytyczna analiza współczesnych przemian społeczno-kulturowych, dążenie do ukazania znaczenia filozoficznej refleksji dla codziennego życia.

W zakresie szeroko rozumianej logiki i metodologii w Instytucie Filozofii pracowali: Bremer SJ (z czasem swoje badania ukierunkował na kognitywistykę, neuronauki i filozofię umysłu, w szczególności interdyscyplinarną problematykę tożsamości i jedności „ja” oraz kwestię wolności woli), Jerzy Perzanowski (pracował w latach 2006–2009; ontologia, logika, filozofia Leibniza), Adam Jonkisz (logika, metodologia, filozofia nauki), Jacek Poznański SJ (filozofia nauki, naukoznawstwo, metodologia), Piotr Duchliński (problematyka epistemologii, metafizologii, metodologii filozofii i nauk humanistycznych, filozofii polskiej XX wieku). Badania z zakresu historii filozofii prowadzili Anna Zhyrkova i Marcin Podbielski (neoplatonizm, wczesna filozofia chrześcijańska, myśl św. Maksyma Wyznawcy, Ewagriusza z Pontu, Plotyna), Stanisław Łucarz SJ (św. Klemens Aleksandryjski), Piotr Janik SJ (Charles Peirce

i pragmatyzm amerykański, a później fenomenologia niemiecka i dziedzictwo Edyty Stein), Dariusz Dańkowski SJ (John Rawls, amerykańska i niemiecka myśl społeczno-polityczna), Marcin Baran SJ (Charles Taylor i problematyka etyczna), Poznański SJ (Nicholas Rescher i filozofia analityczna), Robert Grzywacz SJ (Paul Ricoeur, Michel Henry, hermeneutyka i fenomenologia francuska), Magdalena Kozak (Emmanuel Lévinas i Józef Tischner, filozofia relacji, filozofia dialogu, egzystencjalizm). Metafizyką i teologią naturalną w nurcie tomistycznym zajmowali się Jarosław Paszyński SJ (problematyka antropologiczna, etyczna, teologiczna) i Piotr Mazur (badania z zakresu filozofii człowieka i filozofii bytu, a także polska filozofia chrześcijańska w XX wieku), w opozycji zaś do tomizmu ks. Krzysztof Śnieżyński (metafizyka postkantowska i jej relacje z teologią, współczesna filozofia Boga). W ramach filozofii przyrody pracowali Hans Dieter Mutschler (relacje nauki, metafizyki i religii), Lisiak SJ, Janusz SJ, Lenartowicz SJ. Prace naukowe w zakresie etyki prowadzili Tadeusz Biesaga SDB (podstawy etyki, etyka personalistyczna Wojtyły i jego uczniów, personalistyczna bioetyka i etyka lekarska), Duchliński (etyka i metaetyka, problematyka normatywności, rola obrazów świata w etyce, zwłaszcza chrześcijańskiej, etyczne zagadnienia ulepszania człowieka), Jarosław Kucharski (etyka analityczna, etyka biznesu) i współpracujący z ośrodkiem krakowskim Aszyk SJ (etyka szczegółowa, szczególnie etyka medyczna, bioetyka analityczna). Filozofią społeczną zajmowali się Dańkowski SJ (katolicka nauka społeczna, amerykańska myśl społeczno-polityczna), Tomasz Homa SJ (Søren Kierkegaard, filozoficzna problematyka etyki życia publicznego, kultury, wartości, wychowania, filozofia społeczno-polityczna), Carl Humphries (badania nad filozofią języka, działania i normatywności, filozofią społeczną, szczególnie filozofią rodziny, zagadnieniem ontologiczności i historyczności w filozofii zachodniej). Badania w obszarze filozofii kultury i religii realizowali Krzysztof Pawłowski (chrześcijaństwo i filozofie Wschodu, joga klasyczna, filozoficzne ćwiczenia duchowe), Piotr Sikora (filozofia dialogu międzyreligijnego, mistycyzm), Celina Dorohinicka-Kisiel (problematyka filozofii religii i filozofii wychowania oraz fenomenologia).

Zakończenie

Niniejsze przeglądowe omówienie dziejów jezuickiego ośrodka filozoficznego w Krakowie w XX wieku pozwala sformułować kilka uwag podsumowujących. Należy zauważyć ewolucję od koncentracji na dydaktyce i formacji

intelektualnej kleryków w pierwszej połowie stulecia (uprawianie filozofii w stylu dydaktycznym) do coraz większego zaangażowania w badania naukowe w drugiej połowie stulecia (styl dydaktyczno-badawczy), co doprowadziło w pierwszym dwudziestoleciu XXI wieku do wyakcentowania prowadzenia własnych badań (styl badawczo-dydaktyczny). Przynajmniej do połowy XX wieku jezuici publikowali niewiele tekstów ściśle naukowych, a przeważnie podręczniki i artykuły popularnonaukowe. Często także później publikowano w czasopiśmie dla inteligencji katolickiej („Przegląd Powszechny”, „Znak”, „Ateneum Kapłańskie”, „Homo Dei”), co było powszechną praktyką wśród filozofów i teologów katolickich w latach 1939–1989. Działalność publikacyjna większości jezuitów adresowana była nie tyle do świata naukowego i filozofów, ile raczej do katolickiej inteligencji. Należy również zauważyć ewolucję w sposobie uprawiania filozofii w jezuickim ośrodku w wieku XX: od podejścia apologetycznego, bronięcia neotomistycznej wizji filozofii, jednolitego systemu filozoficznego, do twórczej interakcji z wieloma innymi nurtami filozofii i podejmowania różnorodnej, współczesnej problematyki, często z innej niż tomistyczna perspektywy filozoficznej. Jest to związane m.in. ze zmianami w *Ratio studiorum*, z większymi możliwościami kształcenia jezuitów w różnych ośrodkach zagranicznych (nie tylko PUG, lecz także Niemcy, Stany Zjednoczone) oraz ze wzrostem liczby wykładowców spoza zakonu, uformowanych w innych środowiskach filozoficznych i wokół nieraz odmiennej problematyki. W początkach XXI wieku zmiany te zmusiły do poszukiwania nowego pojmowania jedności i wspólnoty uprawiania filozofii w ośrodku jezuitów w Krakowie, którego jednym z celów nadal pozostaje filozoficzna formacja młodych zakonników, a od 20 lat także świeckich studentów, zgodnie z wymogami kościelnymi i państwowymi.

Bibliografia

- Bremer J., Leszczyński D., Łucarz S., Koszteyn J., *Piotr Lenartowicz*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie 2019.
- Darowski R., *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku*, „Forum Philosophicum” 5(2000), s. 21–42.
- Darowski R., *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku. Próba syntezy. Słownik autorów*, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2001.
- Darowski R., *Najnowsza filozofia jezuitów w Polsce*, „Edukacja Filozoficzna” 29(2000), s. 396–400.

- Darowski R., *Uwagi na temat filozofii jezuitów w Polsce w XVI wieku*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1988, s. 77–104.
- Darowski R., *Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1997–1998, s. 7–12.
- Fragmenta Philosophica. Wybrane prace Romana Darowskiego SJ wydane z okazji 80-lecia jego urodzin*, red. W. Pilch, J. Sadowski, Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2015.
- Philosophiae & Musicae. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 75-lecia urodzin Księdza Profesora Stanisława Ziemiańskiego SJ*, R. Darowski, Kraków: Ignatianum, WAM 2006.
- Philosophia Rationis Magistra Vitae*, t. 1–2, red. J. Bremer R. Janusz, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2005.
- Philosophia vitam alere. Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Romanowi Darowskiemu SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. S. Ziemiański, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2005.
- Towarzystwo Naukowe Księży Jezuitów w Krakowie. Prace 1950–2008*, R. Janusz, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2008.
- Podrez E., Kobyliński A., Duchliński P., Rozmarynowska K., *Tadeusz Ślipko*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie 2019.
- Vivere et Intelligere. Wybrane prace Piotra Lenartowicza SJ wydane z okazji 75-lecia jego urodzin*, red. J. Koszteyn, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM 2009.

INDEKS OSOBOWY

A

- Abdank-Kozubski Andrzej 580
 Ablewicz Krystyna 444
 Ackermann Wilhelm Friedrich 581
 Adamczyk Stanisław 476, 477, 481, 501
 Adamiak Marzena 449
 Adamski Józef Stanisław 612, 622
 Adler Maria 333
 Adrastos 108
 Agamben Giorgio 268
 Ajdukiewicz Kazimierz 11, 286, 288, 289, 294–297, 300, 303, 306, 307, 312, 314–322, 324, 326, 328–332, 336, 346, 347, 352, 366, 396, 419, 420, 438, 523
 Aleksander I Romanow 552
 Aleksander z Afrodyzji 531
 Alembert Jean Le Rond d' 114, 532
 Alhazen (Abu Ali Hasan Ibn al-Hajsam) 118
 Alkinoos 169
 Alquié Ferdinand 18
 Althusser Louis 399
 Ambroży z Mediolanu, św. 167, 168
 Amsterdamski Stefan 398, 400, 402
 Anaksagoras z Kladzomen 240
 Andrzejuk Artur 28, 557
 Andrzejuk Izabella 28
 Anzelm z Canterbury, św. (Anzelm z Aosty) 528, 531, 597
 Anzulewicz Henryk 38
 Apulejusz z Madaury 164, 198
 Aratos z Soloi 166
 Archelaos z Aten 240
 Archimedes z Syrakuz 118

Arendt Hannah 268

Arnauld Antoine 581

Arystofanes 242

Arystoteles 8, 11, 15, 31, 67, 72, 82–84, 96, 126, 144, 160, 169, 193–197, 200, 207, 215–217, 219, 239–243, 251, 255, 256, 259, 310, 318, 358, 365, 370, 379, 390, 471, 487, 490, 505, 522, 523, 525, 532, 544, 581, 582, 584, 616, 621

Asanga 225, 226, 228, 230

Aszyk Piotr 568, 627, 630

Auerbach Walter 295, 297, 325, 328, 420

Augustynek Zdzisław 406

Augustyn z Hippony, św. 46, 68, 166–168, 173, 199, 246, 252, 361, 531, 557, 559, 597

Awicenna (Abu Ali ibn Sina) 527, 559

Ayer Alfred Jules 36, 249

B

Bacon Francis 11, 114, 174, 175, 256, 257, 559

Bacon Roger 113

Baczko Bronisław 93, 396, 399, 400, 402

Bafia Stanisław 38

Bagno Chaim 333

Bailly Jean Sylvain 114

Bajor Wanda 531

Baker Eddy Mary 244

Balczewski Leszek 624, 625

Baley Stefan 297, 324–326, 330, 332, 333

Balthasar Hans Urs von 166, 426

Balzac Honoré de 198

Bała Maciej 562